№ 8 ДӘРІС

Алтайстика теориясы және түркі тілдерінің генетикалық туыстығы

Дәріскер: ф.ғ.д., профессор
Авакова Раушангул Амирдиновна

Дәрістің мақсаты

Алтай тілдері отбасы туралы ғылыми гипотезаның мазмұнын ашып, түркі тілдерінің ықтимал генетикалық байланыстары мен тарихи-типологиялық ұқсастықтарын салыстырмалы тұрғыдан бағалау.

Теория

Алтай тілдері гипотезасының құрамы мен тарихы

Ұқсастық

Фонетика, морфология және синтаксис деректері

Пікірталас

Жақтаушылардың және қарсы тараптың дәлелдері

Дәріс соңында білім алушылар…

01	**Түсіндіреді**	Алтай тілдері гипотезасының мәнін және оның шартты құрамын
02	**Ажыратады**	Генетикалық туыстық, типологиялық ұқсастық, тілдік контакт
03	**Сипаттайды**	Агглютинация, сингармонизм және SOV сөз тәртібін
04	**Бағалайды**	Алтайшылар мен қарсы тарап ұсынған аргументтердің шегін

Ұқсастық нені дәлелдейді?

Тілдердің ұқсас болуы олардың міндетті түрде бір баба тілден тарағанын білдірмейді.

Генетикалық туыстық

Ортақ баба тілден тарихи таралу

Типологиялық жақындық

Құрылымдық ерекшеліктердің ұқсас болуы

Тілдік байланыс

Ұзақ қарым-қатынастағы кірме элементтер

Дәрістің өзегі — ұқсастықтың қайдан пайда болғанын түсіндіру.

Алтай тілдері отбасы гипотезасы

Түркі, моңғол және тунгус-маньчжур тілдерінің бір «Алтай баба тілінен» тарағаны туралы ғылыми болжам.

Негізгі салыстыру аясы	ТҮРКІ	МОҢҒОЛ	ТУНГУС-МАНЬЧЖУР
Кеңейтілген нұсқалар	КОРЕЙ	ЖАПОН	

Бұл — ғылыми пікірталастағы гипотеза, жалпыға бірдей дәлелденген тілдік отбасы емес.

Үш құрылымдық ұқсастық

01

Агглютинация

Сөз тұлғасының жалғанатын морфемалар арқылы жасалуы

02

Сингармонизм

Дауыстылардың сөз ішіндегі үндесуі

03

SOV сөз тәртібі

Бастауыш – толықтауыш – баяндауыш реті

Типологиялық сәйкестік тарихи туыстықты өздігінен дәлелдемейді.

Жалғамалы құрылым қалай көрінеді?

Агглютинацияда грамматикалық мағыналар түбірге бірінен кейін бірі жалғанатын қосымшалар арқылы беріледі.

кітап (түбір) + **-тар** (көптік) + **-ымыз** (тәуелдік) + **-ға** (септік)

Мысал қазақ тілінен алынды; жалғамалылық бірнеше тілде кездесетін типологиялық белгі.

Дауысты үндестігі — ортақ сипаттардың бірі

Сингармонизм — сөз құрамындағы дауысты дыбыстардың жуан–жіңішкелік, кей тілдерде еріндік белгілері бойынша үйлесуі.

ЖУАН ҮНДЕСТІК

балалар

ЖІҢІШКЕ ҮНДЕСТІК

көлдер

Мысалдар қазақ тілінің ішкі үндестік жүйесін бейнелейді; жалғыз белгі туыстыққа дәлел бола алмайды.

SOV: сөйлемдегі мүшелердің реттілігі

SOV (Subject–Object–Verb) — бастауыш, толықтауыш, баяндауыш тізбегі.

Мен

Бастауыш

кітапты

Толықтауыш

оқыдым

Баяндауыш

SOV тәртібі әртүрлі тіл отбасыларында да кездеседі: ол генетикалық дәлелдің орнына жүрмейді.

Лексика мен грамматика: не салыстырылады?

Есімдіктер	Мен / біз және сен / сіз сияқты парадигмалар
Сан есімдер	Тұрақты базалық лексикадағы түбірлер
Дене мүшелері	Ежелгі лексикалық қордың ықтимал сәйкестіктері
Грамматика	Қосымшалар және сөз түрлендіру модельдері

Салыстырылатын сөздердің сырттай ұқсас болуы жүйелі дыбыстық заңдылықты алмастырмайды.

Алтайстика теориясының жақтаушылары

01	Г. И. Рамстедт	Салыстырмалы алтайстиканың жетекші өкілі
02	Н. Н. Поппе	Алтай тілдерін жүйелі салыстыру дәстүрі
03	В. Л. Котвич	Тілдік параллельдерді тарихи салыстыру
04	К. Менгес	Алтай тілдері мәселелерін зерттеу
05	С. А. Старостин	Салыстырмалы реконструкцияға бағдар

Туыстықты негіздеудің үш бағыты

01

Фонетикалық сәйкестік

Дыбыстардың жүйелі алмасуын іздеу; з/ш және р/л қатарлары туралы талқылаулар.

02

Морфологиялық параллель

Көптік, септік және етіс тұлғалары арасынан көне ұқсастықтарды қарастыру.

03

Реконструкция

Ортақ «Алтай баба тілінің» дыбыстық және лексикалық жүйесін қалпына келтіру талпынысы.

Бұлар — дәріс материалында келтірілген жақтаушылардың аргументтері, ортақ шешім емес.

Теорияға күмән келтіруші зерттеушілер

Дж. Клосон

Gerard Clauson

Г. Дёрфер

Gerhard Doerfer

А. Щербак

A. M. Щербак

Л. Лигети

Louis Ligeti

Бұл бағыт ұқсастықтарды көне тілдік байланыс арқылы түсіндіру мүмкіндігін алға тартады.

Ұқсастықтың балама түсіндірмелері

Тілдік контакт

ғасырлар бойы көршілес өмір сүру сөздердің ауысуына, калькаға және құрылымдық жақындасуға әкелуі мүмкін.

Базалық лексика

Ең тұрақты түбірлер мен негізгі сан есімдерде барша топты біріктіретін бірізділік жеткіліксіз деп бағаланады.

Дәлелдің сипаты

Типологиялық параллельдер мен ықтимал кірме сөздерді генетикалық дәлелден ажырату қажет.

Қарсы көзқарас ортақ баба тіл болжамына балама тарихи түсіндірме береді.

Көне ескерткіштердің уақыт алшақтығы

Жазба деректердің әр ғасырда пайда болуы тілдерді тікелей салыстыруды күрделендіреді.

VIII ғ.

Көне түркі жазбалары

Хронологиялық алшақтық

XIII ғ.

Моңғол тілінің ертерек жазба деректері

Дәріс материалында берілген VIII және XIII ғасырлар арасындағы айырмашылық көрсетілді.

Екі ғылыми ұстанымның айырмашылығы

Салыстыру өлшемі	Алтайшылардың ұстанымы	Қарсы көзқарас
Тілдердің ұқсастығы	Ортақ тарихи негіздің белгісі	Контакт не типологиялық жақындық болуы мүмкін
Дыбыс сәйкестігі	Реконструкцияға тірек	Заңдылық пен кірме қабатты қатаң ажырату керек
Грамматика	Архаикалық формалар ортақ	Ұқсас модельдер дербес дамуы мүмкін
Негізгі қорытынды	Баба тілді жорамалдайды	Туыстық толық дәлелденген жоқ

Талқылауда «болжам», «дәлел», «балама түсіндірме» ұғымдарын ажыратыңыз.

Генетикалық туыстықты тексерудің логикасы

01	**Лексикалық дерек**	Базалық сөздер мен ықтимал кірме сөздерді ажырату
02	**Дыбыстық сәйкестік**	Үнемі қайталанатын өзгерістерді салыстыру
03	**Морфологиялық дәлел**	Грамматикалық формалардың тарихи негізін бағалау
04	**Тарихи контекст**	Контакт пен дерек мерзімін ескеру
05	**Балама гипотеза**	Туыстық түсіндіруін контактпен салыстыру

Негізгі түйін: жақындық пен туыстық бір емес

Ғылыми мәртебе	Алтай тілдерінің ортақ баба тілі туралы түсінік — талқыланатын гипотеза.
Құрылымдық дерек	Агглютинация, сингармонизм және SOV тәртібі тарихи салыстыруда маңызды.
Түсіндіру шегі	Ұқсастықтарды тілдік контактпен және тәуелсіз дамумен салыстыра бағалау керек.

Тілдердің тарихи туыстығын анықтау бірнеше тәуелсіз дәлелді бірге бағалауды талап етеді.

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

01 Алтай тілдері отбасы гипотезасының негізгі мазмұны қандай?

02 Тілдің генетикалық туыстығы мен типологиялық ұқсастығы несімен ерекшеленеді?

03 Агглютинация, сингармонизм және SOV тәртібін мысалмен сипаттаңыз.

04 Алтайшылар қандай фонетикалық және морфологиялық дәлелдер келтіреді?

05 Қарсы тарап тілдік ұқсастықтарды қалай түсіндіреді?

06 VIII және XIII ғасыр жазбаларының аралығы салыстыруға қалай әсер етеді?

Пайдаланылған дереккөздер

01 №8 дәріс. «Алтайстика теориясы және түркі тілдерінің генетикалық туыстығы».

02 **Рамстедт Г.И.** Введение в алтайское языкознание. Морфология. – Москва: Изд-во иностранной литературы, 1957. – 256 с.

03 **Поппе Н.А.** Введение в алтайское языкознание. – Москва: Издательство восточной литературы, 1960. – 460 с.

04 **Санжеев Г.Д.** Сравнительная грамматика монгольских языков. – Москва: Наука, 1964. – 382 с.

05 **Иллич-Свитыч В.М.** Опыт сравнения ностратических языков (семито-хамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский). Введение. Сравнительный словарь (А-К). – Москва: Наука, 1971. – 414 с.

Пайдаланылған дереккөздер

06 **Мудрак О.А.** Классификация тюркских языков и их отношение к другим алтайским языкам. – Москва: Восточная литература, 2002. – 340 с.

07 **Щербак А.М.** Сравнительная фонетика тюркских языков. – Ленинград: Наука, 1970. – 203 с.

08 **Аманжолов А.С.** Түркі филологиясы және жазу тарихы. – Алматы: Санат, 1996. – 128 б.

09 **Қайдар Ә., Оразов М.** Түркітануға кіріспе. – Алматы: Арыс, 2004. – 360 б.

10 **Баскаков Н.А.** Тюркские языки. – Москва: Издательство восточной литературы, 1960. – 246 с.